

Szavakkal – a szavakon túl

(Zene és a *szívnek szárnyazott sejtelmei* Gárdonyi Géza prózájában)

Gárdonyi Géza zenei műveltségéről, hangszertudásáról, gimnáziumban- és tanítóképzőben elsajátított zenei alapjairól, és a kántortanítótól elvárt zenei képzettségéről nagyon jól dokumentált könyvet írt Barsi Ernő. Az ilyen magas szintű, jó alapokkal rendelkező néptanítói tudásról adott hírt Sára Sándor is, a „Néptanító” filmjében megszólaltatottak által. Azaz a zene embert-formáló hatását a magyar oktatás már egészen korai időszakában nemcsak felismerte, hanem tudatosan fel is használta képzésében. Gárdonyi Géza ebbéli zenei tehetségét, önképzés által elért magas fokú hegedűjátékát igen sok példával igazolta Barsi Ernő¹. A prózaíró Gárdonyitól tehát nem meglepés, hogy a művészet szavakon túli világához a zenén keresztül vezeti el gyakran az olvasóját. Írói eszköztárában sokszínűen és sokféle módszerrel építi be elbeszéléseibe ezt a zenei többletet – azaz a szó több síkú jelentés-rétegeivel sem láttatható világ megragadásához találja meg az érzelem sejtető kifejezőeszközeit. Küzdelem ez a szavakkal, a zene segítségével a lélek-látásért. Előadásomban ezekről a *szívnek szárnyazott sejtelmeiről* beszélek. Sem szövegválogatásomban, sem azok feldolgozásában nem törekedtem az életművet átfogó koncepciózus rendszerezésre. Talán csak gyönyörködni akartam Önökkel együtt abban az írói leleményben, amellyel a zeneileg magasan képzett hegedűjátékos kántortanító két művészeti ágat szólaltatott meg egymásra hatásukban azért, hogy a látható világ mögé benézhesen, és nekünk is megmutathassa.

Bevezetésként hangozzék el Gárdonyi Géza megfogalmazásában a címet megmagyarázó idézet:

Roráté

„Az orgona mély bűgással ered szólásnak. Hangjától remeg a fal is. A pap violaszínű miseruhában áll az oltár előtt. Leteszi a kelyhet, aztán lemegy az első lépcsőre, hogy elmondja a gyerekekkel Dávid királynak azt a zsoltárát, amelyben az az oltárhoz visszatér.

Akkor meglágyul az orgona hangja. A sok száz esztendő's adventi ének megzendül a templomban:

*Oh fényesség szép hajnal! -
Kit így köszöntött az angyal:
Üdvözlégy teljes malasztal!*

Végigreszket idegeimen az a mennyi szent érzés, amely gyermekkoromban áthatott, mikor az első hajnali misén ezt az éneket hallottam. **De micsoda nyomorult szerszám a toll és micsoda erőtlén erő az emlékezet, hogy egy éneket se lehet vele leírni. A hangokra nincs szavunk, mert az ének hangjai egy alaktalan álmvilágból valók.** A szöveget, amely egy angyal földi látogatásáról szól, az ének a képzeletnek egy olyan birodalmába emeli, amelybe csak a szívnek szárnyazott sejtelmeivel juthat el az ember.

A második ének szintén ósrégi magyar ének. Megvan a Náráy-féle énekeskönyvben² is, amit még a Rákóczi-kor előtt nyomtattak. De nem tudjuk ezt mink

¹ BARSÍ Ernő: *A muzsikáló Gárdonyi Géza*, [Győr], Magyar Kultúra Kiadó, 2013, 84 l.

² NÁRAY György: *Lyra caelestis*, Nagyszombat, 1695.

és nem törődnek ezzel a gyermekeink. Éneklük és elringatóznak magasztos szépségű képeiken:

*Oh nemes ékes liliom,
Szép és gyönyörű rózsza, Mária!
Ki szent malasztal,
Mint gyöngy-harmattal
Neveltél óh Mária!*

Ezt az éneket nem csinálhatta latin nyelven beszélő klostromi barát. Ezt magyar poéta csinálta, aki a nazaréti istenszerette szüzet a maga képzeletében olyanná formálta, mint amilyen leányok a Tisza-Duna partján teremnek: rózsák, liliomok.

Varga Ádám kinyújtott nyakkal fújja mellettem az énekét. A gyerekek is odalenn buzgón énekelnek. A szentek a falon komoly figyelemmel hallgatnak. Bibliai áhítat van az egész templomban.

Mert hát szép is volt az, mikor az Úr elküldötte az ő követét a fényes magaságból a nazaréti szegény zsidólányhoz, akinek a neve Mária vala, szép és gyönyörű rózsza, Mária.”

Gárdonyi, a szépség megsejtetéséért, először az égi világba emeli – az ének segítségével – a szavak hétköznapi használatban koptatott változatát, majd megtöltve az égi szféra felé törő többlet rezgésével az immár szimbólumokká vált jelentéseket, visszahozza a földre. Például a *Roráte* történetében a Máriát és szenteket jelképező *rózsza, lilom* szavak hordozta erényeket a falubeli lányokra csúsztatja át Máriáról – ***Ezt magyar poéta csinálta, aki a nazaréti istenszerette szüzet a maga képzeletében olyanná formálta, mint amilyen leányok a Tisza-Duna partján teremnek: rózsák, liliomok.*** – Gárdonyi prózájára jellemző a térsíkváltásoknak ez a finom líraisága, amelynek hatását, ha fokozni már nem igen lehet, akkor az író az általa teremtett hangulatból (humorral, vagy józan megjegyzéssel) kiszól a szövegből, lezárva a pillanatívet. A *Haragosok* elbeszélésben a háborúba induló legény csak ennyit mond fájdalmában: „- Hej édös anyám; édös szülő anyám! A leánynak meg azt mondta - Hej Lidi, Lidi, édös kis galambom!” S az író józan magyarázata: „Jam-busokban és körmondatokban csak a színpadon búcsúzó katonák beszélnek.”

* * *

Haragosok³

A történet röviden: A háborúba elment katona elfelejti a hűségesen rá váró mátkáját, és talján asszonnyal és kisgyerekekkel tér haza. Csak odahaza szembesül, a rá váró lány hűségével.

A novella nagyon szűkszavúan, nem dramatizálva meséli el a hűtlenség drámáját. és az öregségig tartó haragot. A bocsánatkérés hiányát. Egy élet nem volt elég a megbékülésre.

*

„A pap az oltárnál. Én a kóruson. Orgonálगतok, énekelgetek. [...] A templomba csak két öreg jár: egy meggörnyedt anyóka meg egy re-

Az elbeszélés zárása, csak látszólag nyugodt. Gárdonyi a külső történetet átviszi – a lélek világába, a szentének felidézésével.

← ← ←

³ <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/01.htm#cim7>

<p>megő fejű apóka[...] ez nem is asszony szegény, hanem leány. Hetvenesztendő leány. Egy legény miatt! Az a legény azelőtt ötven esztendővel Paizs János volt, az az öreg remegő fejű bácsi, aki az üres padokban közepett ül. [Az anyóka...] Előveszi a hóna alól a nagy kopott imádságkönyvet, amelynek Rózsakert a neve.</p>	<p>Az imakönyv valós kiadású, [Bozóki Mihály 1791-ben adta ki Vácott] itt azonban az elvevett boldogságnak a szimbólumává is válik. A szerelem földi rózsakertjévé, amelybe nem léptek be ketten sohasem.</p>
<p>→ → →</p>	
<p>„Én csak az orgona lágy hangú fasípjait szólaltatom meg, és csak úgy dúdolgatva énekelem azt az ősrégi szenténeket, amely ezzel a nagy sóhajtással kezdődik: „<i>Menny, föld, tűz, víz, levegő ég // Gyöngy, arany és minden kincs // Mit háborgatjátok elmém?</i>”</p>	<p>← ← ←</p> <p>Az ősrégi ének, amelynek sóhajtása nemcsak a keresztény ember könyörgése, hanem az öreg pár földi életének is fohásza: „... <i>Mit háborgatjátok elmém?</i>” Az énekszöveg még folytatódik, de Gárdonyi kitűnő dramaturgiával, csak eddig idézi.</p>

(1. zenei melléklet: <https://www.youtube.com/watch?v=XVEWhGUB0aY>)

Az egyházi énekek az *Én falum* történeteiben gyakran fel-felhangzanak. Hol a templom terében, hol a szabad ég alatt. Az énekek több versszakosak, de az elbeszélésbe legtöbbször egy versszakkal, vagy néhány sorral kerültek, mivel az énekeket és ezek szövegét memoriter mindenki tudta. Felidézésükkel érzelmi többletet kapott cselekmény, jellemzés. Például A *Virágok és a bogarak*-ban⁴ már-már derűt hoz a vak koldus nagyon is drámai valóságába, a kéregetésbe az egyházi ének. A vak ember csak ezáltal a hit által láthat, de amit ő lát az a mennyei város, s ami kapu megnyílik a kéregető hangjára, az a földi kapu (égi és földi kapu egymásra játsása): „Az én tanítványaim mind odakünn vannak most a szabad ég alatt. Az aprók libát legeltetnek. A nagyok a lovakat őrzik. A Balog gyerek úri pályára lépett: csizmadianasnak adta az apja a városba. Az Ábris gyerek meg a nagyapját vezetgeti, aki vak szegény és koldul. Tíz-tizenöt falu a kerületük. Hol imádkoznak, hol énekelnek:

	Cselényi Gábor István: Máriapócsi énekeink teológiája ⁵
<p><i>A mennyei szent városnak Gyöngykapui mind megnyílnak. Üdvözlégy, óh Mária! Üdvözlégy, óh Mária!</i></p> <p>Örvend az egész mennyország, halhatatlan nagy boldogság</p>	<p>A János-jelenések („A tizenkét kapu tizenkét drágagyöngy: mindegyik kapu egy-egy drágagyöngyből”, Jel 21,21) alapján kapunk képet a <i>mennyországról</i>, ahová Mária érkezik: <i>A mennyei szent városnak/ gyöngykapui ma megnyílnak/ Jézus élesanyjának, /áldott Szűz Máriának.</i>³⁹ Az énekek leggyakoribb jelzői - királyné, mennyországnak</p>

⁴ <http://mek.oszk.hu/00600/00659/00659.htm#1>, GÁRDONYI Géza: *Az én falum*, I. kötet: Márciustól decemberig, *Virágok és bogarak*

⁵ epa.oszk.hu/00900/00939/00188/EPA00939_kereszteny_szo_2016_07_1.html – CSELÉNYI Gábor István: *Máriapócsi énekeink teológiája*, Magyar Egyházzene, XXII (2014/2015), 403–411,

lett díja Máriának, egyek királynéjának.]	királynéja, angyalok, pátriárkák, próféták, apostolok, vértanúk, hitvallók, szent szüzek, minden szentek királynéja ⁴⁰ - mind azt fejezik ki, hogy Mária - Szent Fia mellett - az <i>üdvözültek édesanyja</i> , akik maguk is kiveszik részüket dicsőítéséből: <i>Fönn az égben angyalok énekelnek, / a szent Szűznek dicséretet zengenek.</i> ⁴¹
--	---

Ábris persze csak gyerekhangon fújja és a nyakát nyújtogatja hozzá, az öreg meg brúgózik mellette. Erre aztán, ha a gyöngykapuk nem is nyílnak meg előttük, de a fakilincses ajtók megnyílnak. Itt egy marék liszt, amott egy marék só - összekerül télire a kenyér.”

(2. zenei melléklet:

<https://songbook.hu/lyrics/87864/maria-mennybemenetele-kozrm-kovacs-juci>)

Nagyon szép, az az egyházi szöveg- és dallamvilág, amely párhuzamosan, egymást kiegészítve fut az olvasandó szöveg történetével és szakralitásba emeli a vágyat, a bűnbánatot, a lélek fohász-kodását (feltéve, ha az olvasó is őrzi memoriter mindezt a közös kultúrkincset). Nem retorikai elemek, díszítő kellékek tehát Gárdonyi énekutalásai. Az *Aggyisten Biri* (Szőlősgyörökhöz kötődő?) történetének kezdetén például az Amerikába kivándorolt legény álmában a *Jézusomnak kegyelméből* temetési ének hallja. Gárdonyi az ének első és második versszakának csak egy-egy sorát idézi, vagy inkább felidézti olvasójában mind a szöveget, mind a dallamot – *Jézusomnak kegyelméből, im elértem végezet és Amíg életem e világban, benned bízom Istenem*. Az énekekben egyes szám első személyben búcsúzik a halott. Az Amerikából, az álom hatására hazatérő legény sorsában (szerelmének elutasítása miatt) az élet feladásával, „élő-halott” létével, halál keresésével találkozhatunk. Az ének valamennyi refrénje a az égbe tekintő ember fohásza *Istenem, Istenem, ki voltál mindenen, // könyörülj én lelkenem*. Azaz az álombeli halott és a halált kereső ember közös könyörgése. Általa emelkedik a sacralitásba a lélek küzdelme/élete és a szavakkal megragadható földi élet.

Regényeiben ritkábban, de *Az én falum* szinte valamennyi történetében felbukkannak az énekek (egyházi énekek, mődalok és népdalok egyaránt, akár csak a népi- és polgári világ akkoriban kedvelt hangszerei (furulya, cimbalom, hegedű, zongora, kürt, okarina stb.). Nem hangulatfestő elemként, (bár úgy is) hanem mintha a hétköznapi életnek és magának az embernek is szerves része lenne. A lélek megmutatkozási lehetősége.

Az *Egy dal története*⁶ bevezető sorai nemcsak az elbeszélést kezdik el, többről tesz vallomást: „Az új kálvinista pap gyermekkori ismerősöm, a rektor meg jóbarátom. Különben is mindig szívesen hallgatom a zsoldárokat. Micsoda szerencsés felekezet, hogy azon az erőtől duzzadó régi szép magyar nyelven beszélhet az Éghez! Én pápista embernek születtem és szeretem is az én minden művészettel ékes pompás vallásomat. Csak az a latin szó, az ne volna már benne! A kálvinista templomban magyarnak érzem az Istent is”. A történet folytatása: a templom padjában, üldögélés közben megakad a szeme az egyik gyönyörű paraszt-fejen. (Gárdonyi nem először festi meg szavával a falu népének arcát. Bár a valóságban sem állt tőle távol a művészetnek ez az ága. (Gondoljunk csak az 1786-ban Dante *Isteni színjátéka* ihlette meg a Pokol-körkép megtervezésére, vázlatának megfestésére és megvalósítására.) S az anekdotikus elemeket sem nélkülöző romantikus történet

⁶ GÁRDONYI Géza: *Az én falum*, II. kötet, Decembertől márciusig, Egy dal története, <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36>

hozzákerekedik a balladaszerű énekhez, amelynek palóc vidéki variánsaiból többet is ismerünk!: *Szépen legel a báróné juhnyája, // a kisasszony maga sétál utána.*⁷

(3. zenei anyag: *Szépen legel a báróné gulyája*)

1. Szépen legel a báróné gulyája,
S a kisasszony maga sétál utána.
Még messzire kiáltja a gulyás[!]
Szívem János, terítsd le a subádat.
2. S én a subát oda nem terítem,
Itt a csárda, behajtják az nyájamat.
Szívem János, ne gondoljál te azzal,
S kiváltsa az öreganyám, ha mondom.
3. Fújja a szél aranyrojtos gátyáját,
S nem nyerte el a báróné lányát.
S lányom, lányomnak sem mondhatlak,
Mintsem téged az gulyásnak adnálak.

A falu világában kézenfekvő hangszerként, legtöbbször a furulya hangzik fel:

* „...az öreg Áron, furulyázik (minden halottjának elfújja a temetőben a nótáját, akiket szeretett ...” (*Ki-ki a párjával*)⁸ Gárdonyi hozzáteszi: „A hatlikú pásztorfurulyán moll-dallamok nem szoktak hangzani. Olyan édes-szomorú volt az a dal ott abban a csendben...”

S ebben a csendben a hangok valami légies tűnékenységgel semmisülnek meg: „Hallgatott, mígcsak a furulya is el nem hallgatott, s az utolsó hangját elvitte a szárnyain egy fölöttük átszálló poszméh.”

* Nem idilli a világ, még ha furulyáznak is benne, de a legnagyobb nyomorúságot is megfényesítheti.

A *Török bankó*⁹ c. elbeszélés Borza János nevű öreg juhásza, akárcsak egy másik történetben Szűcs András, csak a kutyájának furulyázott: „S ha egy-egy nóta jól kijött a furulyán, Szűcs András kérdőn pillantott a kutyájára. A kutya helyeslőn és vidáman nézett reá...”;¹⁰ „A Borza kutyájának is tetszik a furulyaszó. Sokszor nincs is más hallgatója, csak a Gyöngyös, a kuszált szőrű kis fekete kutya. Mikor a gazdája furulyázik, leül vele szemben és tetszéssel hegyezi a nótára a füleit. Van úgy, hogy kiereszti a nyelvét és nevetve néz a gazdájára.” Azaz, a furulyázás nem produkció számukra, hanem szavak helyetti párbeszéd a rideg pásztorlétben: a csenddel, a társként elfogadott kutyával, önmagával.

⁷ Több változata is ismert, többen felgyűjtötték. (Pl.: PAP Gyula: *Palóc népköltészetek*, Sárospatak, 1865, 11. szakasz)
Lásd: <http://mek.oszk.hu/06200/06204/html/manepbal00337.html>

⁸ GÁRDONYI Géza: *Ki-ki a párjával*, Bp., Dante Kiadó, [1928], 110.

⁹ GÁRDONYI Géza: *Az én falum*, I. kötet, Márciustól decemberig, *Török bankó*,
<http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36>

¹⁰ GÁRDONYI Géza: *Az én falum*, I. kötet, Márciustól decemberig, *András meg a kutyája*,
<http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36>

* A cimbalom, akárcsak a furulya, hozzátartozott a falu közösségi életéhez, a kocsmá világhoz. A *Szegény ember jó órája*¹¹ban egy számárvásárlással pénzhez jutó parasztember áldomásának eseménye villan elénk. Valójában egy órányi boldogsága: énekel, táncol ünnepe. (csak zárójelben: az író nem egyszer figyelmeztetően hangsúlyozza, amit ebben az elbeszélésben így fogalmaz meg: „A színpadi paraszt a zenekarhoz igazítja az énekét és a szüneteit. Az igazi paraszt el-elmond egy-egy sort, közben iszik, pipázik, s ez idő alatt a cimbalom is holmi cifrákkal tölti be a nóták közeit.”) Az elbeszélés alapját valós történet szolgáltatta, amelyet a lópatkolásra váró író (Pápa és Dabrony között) látott, hallott, mikor is „... tanúi lesznek egy számárvásárnak, meg az azt követő kocsmai áldomásnak. Odavetődik egy cimbalmos cigány is és vele mulat a szamarától megvált öreg magyar.”¹² Gárdonyi az énekeket szorgalmasan lejegyzí: *Tisza mellett nem jó lefékenni; Mikor a beyárok a világból kimúlnak, s még vagy három nótát*. „Akkor a cimbalmos azt a nótát zördítette rá, hogy: *Garibaldi, Garibaldi állítja a verbungot*.” Gárdonyi leírásában az énekléseket meg-megszakítja hol az éneklő elrövedése, a bor rendelése, a szivarozás, az idő lassú múlása, amelyben megérlelődik az az érzelmi többlet, ami a parasztember táncát életre hívja. Sem az énekeket, sem az idő múlását nem siettetí semmi, de a lélekben mégis készülődik valami kitörni való:

„Egyszer csak feligazodik az öreg és leveti a bekecsét. Kiáll a kocsmá közepére. A keze a csípőjén. A süvegét félre! Táncra mozdul a cigány előtt. Lép egyet csöndesen hol jobbra, hol balra. A dallam bokrain hozzáütögeti az egyik rossz csizmát a másikhoz. A fejét hol fölveti és kevélyen ringatja a derekát; hol meg lehajtja és rácsapkod a csizmája szárára. Minden mozdulata más. Íme, most a keze fejét taktusra lógázza, mintha azt próbálná, hogy elég hajlékony-e a csuklója? A vén lábak ugyanily örömben részesülnek. De minél tovább táncol, annál mozgékonyabb. Lám, a süveget is levágja már nagy puffanással a sarokba. Az arca piros és komoly. Ősz haja előre-hátra lengedez. A kezét hol összezsattogatja, hol a mestergerendán veri ki széles tenyerével a neki tetsző taktusokat. Látszik rajta, hogy a lelke is táncol.

*Memmi méltóság és költészet van a magyar táncban! A lábokban gondolatok és ötletek fejeződnek ki. Az egész test zene. Minden mozdulat a zene kifejezése.*¹³

(Nem hiába sajnálják a szakemberek, hogy Gárdonyi nem lett népdalgyűjtő, olyan precízítással figyelte meg, jegyzetelte le a zenei megszólalás körülményeit is, hogy az a későbbi folkloristáknak is becsületére vált volna.)

Az író gyakran nem elégedett meg az ének-szöveg felidézésével, hanem hangutánzókkal segítségével szinte népi zenekarrá hangszerelte a szöveget, miközben a megszólalók hangját is jellemezte:

* az öreg Flóriánnénak, mikor elkezdí a „ne menj rózsám a tarlóra”, *A hangja olyan volt, mint a talyiganyikorgás*¹⁴ Csaba megzűnükölte a hegedűt,¹⁵ „a cimbalmos azt a nótát zördítette rá, hogy *Garibaldi, Garibaldi állítja a verbungot*” Esztikének, a cselédlánynak a hangja nyikergős, mint a kukoricaszárból csinált hegedűé stb.

Mint már említettem, Gárdonyi legtöbbször egy-egy sorral, vagy versszakkal utal az énekekre, de ezek az énekszövegek, az összes versszakokkal háttér-vázát adják az olvasandó elbeszélésnek. A *Ki ki a párjával* regényben többször felhangzik foszlányokban (a cselédlány szájából, majd a tüdőbeteg Sipos dúdolgatásában és különböző körülmények között) egy népdal, mintegy a szereplők tragikus halálát előre vetítve (Kodály Zoltán gyűjtés, Nagykálló, 1928.)

¹¹ GÁRDONYI Géza: *Az én falum*, II. kötet, Decembertől márciusig, *Szegény ember jó órája*, <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36>

¹² BARSÍ, *i. m.*, 72.

¹³ GÁRDONYI Géza: *Szegény ember jó órája*, 11. jegyzetben *i. m.*

¹⁴ GÁRDONYI Géza, *A kürt*, Bp., Dante Kiadó, [1924], 130.

¹⁵ GÁRDONYI Géza: *Ida regénye*, Dante Kiadó, [1929].

♩ = 90

Fe - lül-ről fúj az ő - szi szél, zö - rög a fán a fa - le - vél.

7
U-gyan, ba-bám, ho - vá let - tél, már két es - te el nem jöt - tél.

Gárdonyi G.-szöveg**Kodály Z.-szöveg**

<p><i>Addig innen rózsám el nem még míg három szál gyertya el nem ég A negyedik is már félig ég De a szerelemből nem elég</i></p>	<p>– Addig, rózsám innen nem még, míg ez a gyertya el nem ég. A másik is mindjárt elég, a szerelem mégsem elég.</p>
---	---

A regény másik visszatérő éneke, a **Darumadár gyere velem**. Dankó Pista (Pósa Lajos) és Gárdonyi kedves nótája volt ez, az életrajzi visszaemlékezések is rögzítik, hogy halála előtt ezt a nótát hegedülte el még egyszer az író. A regényben többször fel, felbukkan a rá való hivatkozás. A két szemérmes tüdőbeteg fiatal (Sipos és Habocska) földi élettől búcsúzása ez a regény alatt futó dalam.

(A műdalt és a népdalt még nem választotta mereven külön a zenetörténet ekkoriban, ahogy az egyházi énekekben is felhangzik olyan változat, amely a népelemek tárát gyarapítja, s ma már egy-egy falusi templom hívei őrzik csak repertoárjukban.)

Hallgassuk meg az éneket Palló Imre előadásában ([4. zenei anyag Palló Imre: Darumadár gyere velem – YouTube](https://www.youtube.com/watch?v=FBzDB9FKNYo) <https://www.youtube.com/watch?v=FBzDB9FKNYo>)

*Darumadár gyere velem, szállj előttem, daru, szállj!
Hulló csillag a szerelem, fáj a lelkem, nagyon fáj.
Vigy el innen napkeletre, darumadár engemet!
Nem tudok én itt maradni, mert a szívem megreped.*

*Isten veled vén eperfa! Boldogságom fejfája!
Hullasd, hullasd leveledet vándorlegény útjára.
Takarja be lábam nyomát hulló sárga leveled!
Ne hívogass, ne bólingass, mert a szívem megreped.*

Két katica-bogár¹⁶ novellában a menyasszony legkedvesebb nótáját hallgatják olyan elbűvölve, mert „Érzett, hogy a cigányok remekelnek”:

*Putnokon már kihajtották a nyáját
Katonának elvitték a rózsámat.
Megjött a nyáj, odamaradt a rózsám.*

¹⁶ GÁRDONYI Géza, *Két katica-bogár*; Bp., Dante Kiadó, [1927?], 153.
A dal szövegváltozatát és kottáját lásd a mellékletben!

Jaj istenem, csak még egyszer láthatnám!¹⁷

Soós Pesta és Kadari Juliska (*Ismerkedések*¹⁸) történetében Kodály Zoltán által is feldolgozott szövegre ismerhetünk, Gárdonyi kedves figyelmeztetésével: „A leánynézőnek az íratlan filozófia ezt zengeti a fülébe:

*Ústér; aranyér; cifra ruháér;
Leányt el ne végy koszorujáér;
Inkább szeressed jámborságáér;
Előtted való szép járásáér.*¹⁹

Mert hej, a leány járásából, orcájának szelíd pirulásából, szemének szemérmes lesütéséből sok mindent lehet itélni!” (A vőlegény házasságra oktató verse ez, esküvők alkalmából. Gárdonyi vajon ilyen típusú szövegből emelhetette ki?)

S végezetül egy zongora eladás történetét idézem fel. A novella címe: *Jégvirágok*. Gárdonyi remeklése az itt leírt zongorajáték: kemény ítélet, távolságtartó műbíráló, „attikai só”, ahogy a bárónő zongorajátékát nevetségessé teszi, kimondva véleményét: *Én csak a hangszert hallom. A báróné lelke nincsen benne*. (1.sz. melléklet)

Összefoglalva: Gárdonyi prózájában a föllelhető zenei utalások soha nem öncélú, diszítő elemek. Árnyalt funkciót töltenek be, olykor atmoszférát teremtenek a történetben, amellyel érzékelhetővé válik a szavak jelentés-rétegeivel nem megragadható; az egyházi énekek felidézésével a hit reménységét, a szakrális világot érzékelteti; máskor az énekre való utalás megelőlegezi, megsejteti az adott szereplő sorsát, azaz a dallammal megerősített énekszöveg párhuzamosan fut az író által elbeszélte történettel: *„Mert ezek a szegény együgyű emberek épp olyan remegő szívvel állanak a jövő fátyla előtt, mint az okos gazdagok.”*²⁰ Ám ha elfogadjuk, hogy az énekre utalások funkciója nem csupán emocionális többlet, hanem a transzcendens világba léphetünk általuk, akkor érdemes fellelnünk Gárdonyi Géza zenei hivatkozásait.

* *

https://folkradio.hu/szoveg/nepdal_show.php?id=1700 (Romániai magyar népdalok. Közzétette JAGAMAS János és FARAGÓ József, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1974.

¹⁸ GÁRDONYI Géza: *Az én falum*, II. kötet, Decembertől márciusig, *Ismerkedések*, <http://mek.oszk.hu/00600/00657/html/03.htm#cim36>

¹⁸ BARS, *i. m.*, 72.

¹⁹ mek.niif.hu/02100/02152/html/05/163.html Kodály „Szerinte a dallam valószínűleg 16. századi. A szöveget mi később, a 17. századból ismerjük. Nincs azért kizárva, hogy már korábban is divatban volt; az ilyen különös együttjárások szöveg és dallam közt, mint már említettem, közös eredetre vallanak. (NB. a dallam még régebbi is lehet, középkori, mert variánsa annak a francia balladadallamnak, amely több francia eredetű magyar balladával jár együtt.)

mek.oszk.hu/06200/06234/html/nepdalok0010100007.html (A vőlegény házasságra oktatása)

²⁰ GÁRDONYI Géza: *Ismerkedésekben* az idézet így folytatódik: „A maga gyermeke szegénynek, gazdagnak egyaránt szíve bálványa. Életének minden gondolata lassankint reafüzdődik, s mikor párt választ a gyermekének, a reménység gyöngyei az öröm és aggodalom hullámai között forognak a lelkében.

Csak hogy itt nincsenek bái, fürdői és teásesti előzmények. A Mondschein-sonátát hírből sem ismerik, és a leány nem structollas legyezőbe rejti az arcát, mikor elpirul, de még a kötényébe se. Pirul, hát pirul őszintén. Úgy szép a barack, ha piros!”

Szavakkal – a szavakon túl

Zene és a *szívnek szárnyazott sejtelmei* Gárdonyi Géza prózájában c. előadás mellékletei

1. sz. melléklet

„A báróné azért jött, hogy a zongorámat megnézze. A kesztyűjét az asztalra dobja, s valami hangversenyművet dördít meg a zongorán. No lám, micsoda jó szerszám! Ahogy a székre könyökölve hallgatom, megmondja, hogy amit játszik, azt Liszt Ferencről hallotta Párizsban.

- No, szegény zongora, becsüld meg magadat: ilyen dicsőség nem mindennap ér!

Föl is veti a fejét, és a levegőbe néz, mint Liszt szokta. Csak akkor hajlik le mélyen, mikor egy-egy dörgő futamot kezd, s elaprózza a végén vékony trillákban.

Én eleinte szédelgek ettől a káprázatos játéktól, később azonban látom, hogy a zene lelkét, a hullámzást, a báróné nem ismeri.

Különös, hogy a nők az ujjaik gyorsaságát többre becsülik a zenénél és ezzel akarnak hatni. A maguk érzelmes lelkét talán csak akkor olvasztják bele a zenébe, mikor magukra vannak. Liszt keze alatt bizonyára lelket kapott a zongora és a zene úgy hangzott, mintha az ő érzelmeinek volna a kifejezése. Én csak a hangszert hallom. A báróné lelke nincsen benne. Pedig a bárónénak szép lelke van: selyem és bársony a lelke is.

De elég gyönyörűség az is, ha az ujjait csodálhatom. Szép és kicsiny, gyöngye kezek, habár most pirosak a hidegtől. A nagy gyémánt gyűrű fehérvillámokat szór, amint játszik. De nem bírja soká. A zene meghalkul az ujjai alatt. Rám néz és mosolyog. Milyen különös mosolygás! Az egész feje, mindene mosolyog. A haja is mosolyog, a homloka is, az orrocskája is. Divatképen láttam olyan finom orrokat, a földesurunk házánál, a Magyar Bazárban.

De miért mosolyog így énreám? Mit akar velem? Mérföldek vannak közöttünk, mikor mellette ülök is. És ha ő egynéhány mérfölddel közelebb jönne, én visszafelé mennék, hogy távolabb maradjon.

A zene halk és hullámos már, mint a hárfajáték. Ime, a tengeri leányok zenéje, amely elől viasszal tapasztották be a fülüket a hajósok. De én csak a gyűrűjét nézem. Micsoda kincs az. Hogyan kerül az ilyen kincs a nagy urakhoz? Kik dolgoznak a pénzért, amin a gyémántot adják.

Mennyi nyomorúságot lehetne megváltani egy ilyen fényes kövecskével!”

2. sz. melléklet (Az előadásban hivatkozott Gárdonyi művekben fellelhető énekszövegeket tartalmazza.) Dőlt betűvel a Gárdonyi által idézett dalszöveget jeleztük. Az énekszövegeknek dallam és szövegvariációi sokfélék. Talán a Dunántúl népénekei állnak közel az általa ismert egyházi énekekhez. (Lásd a novai kántor által magánkiadásban megjelentetett egyházi év népénekeit!²¹)

Rorate

*Ó fényesség szép hajnal,
Kit így köszöntött az angyal:
Üdvözlég, teljes malasztal!*

²¹ SZILI Ernő: *Az egyházi év népénekei*, Nova, 2010, 730. l.

Dicsőséges Szűz Mária,
Atyaistennek szép lánya
És Szentléleknek mátkája.

Tehozzád küldetett mennyből
Szent Gábor angyal követül,
Istennek rendeléséből.

Szentséges Szűz, fiad leszen,
Ki Isten s ember lesz egyben,
És megmaradsz szüzességben.

Fiad az ég dicsősége,
A bűnösök reménysége
S a megtérők üdvössége.

Ó boldogságos Szűzanya,
Kérünk nagy méltóságodra,
Végy minket pártfogásodba!

Dicsóság Szentháromságnak,
Dicséret Szűz Máriának,
Üdvözítőnk szent Anyjának!
[Hozsanna,²² nr. 11.]

*

*Oh nemes ékes lilium,
Szép és gyönyörű rózsza, Mária!
Ki szent malasztal,
Mint gyöngyharmattal
Neveltettél ó Mária!*

[Gárdonyi szövege]

Ó nemes, ékes
Lilium, édes,
Gyönyörű rózsza, Mária,
Ki szent malasztal,
Mint gyöngyharmattal
Neveltettél, ó Mária.
Az Isten kedvelt
S Fiának rendelt
Anyjául, ó Szűz Mária.

Csudák csudája,
Gedeon gyapja,
Kire szállt égnek harmatja,
Malasztal teljes,

²² *Hozsanna! Teljes kottás népénekeskönyv a Harmat - Sík "Szent vagy, Uram!" énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel*, [szerk. BÁRDOS Lajos és WERNER Alajos], Budapest, Szent István Társulat, 272016.

Istennek kedves
Virágszál, Jézus szent Anyja.
Kik hozzád mennek,
Mindent megnyernek,
Valamint szívük kívánja.

Áron vesszője:
Nem vala tője,
Virággal mégis éledék;
Annak példája
Szűz Máriára
Csodásan, szépen bételék.
Szűzesség drága,
Nemes virága
S gyümölcse nekünk adaték.

Éva gyümölcse,
Bűnös erkölcs
Halálra ronta bennünket.
Méhed virága
Lőn orvossága,
Gyógyító írja lelkünknek.
Te mennyországba,
Szép boldogságba
Segítsed bűnös népünket.

[*Hozsanna*, nr. 14.]

*

Aggyisten Biri!

1. *Jézusomnak kegyelméből*
Már értem végenet.
Véghetetlen szerelméből
Várom üdvösségemet.
Istenem, Istenem ki voltál mindenem,
könyörülj én lelkemen!
2. *Amíg étem e világban,*
Bened bíztam Istenem
Mindenféle bajaimban
Csak Te voltál mindenem.
Istenem, Istenem ki voltál mindenem,
könyörülj én lelkemen!
3. Most sem bízhatok egyébben,
halálomnak óráján,
mint tebenned, aki értem
meghaltál a keresztfán.
Istenem, Istenem ki voltál mindenem,
könyörülj én lelkemen!

4. Ki a sírból feltámadtál,
Jézus hozzád fordulok,
s ahol helyet készítettél:
országodba indulok.
Istenem, Istenem,
vedd magadhoz már lelkem!

*

Haragosok

*Menny, föld, tűz, víz, levegő ég
Gyöngy, arany és minden kincs,
Mit háborgatjátok elmém?
Nyugodalmam addig nincs,
míg fel nem talállak Téged,
Én Uram, én istenem!
Benned nyugszik meg lelkem!,
Istenem és mindenem!
Istenem és Mindenem.*

Jó hírnév és jó barátság,
Magas rang és tisztesség,
Amit csak a test kívánhat,
Bőség, öröm, egészség,
Szívem meg nem elégíti
Semmi más gyönyörűség.
Benned nyugszik meg lelkem,
Istenem és mindenem,
Istenem és mindenem! etc.

[*Hozsanna*, nr. 265.]

Virágok és bogarak

*A mennyei szent városnak
Gyöngykapui mind megnyílnak.
Üdvözlégy, óh Mária!
Üdvözlégy, óh Mária!*

A mennyei szent városnak,
gyöngy kapui ma megnyílnak,
Jézus édesanyjának,
áldott Szűzmáriának.

Élte zsoldját megfizette
a halálnak és helyette,
Annyi sok érdekért,
megnyeré az égi bért.

Örvend az egész mennyország,
mert dicsőség és boldogság
lett díja Máriának,
az Úr választottjának (vagy: egek királynéjának.) etc.

Az egyházi év népekei, nr. 235.

*

Egy dal története

1. *Szépén legel a báróné gulyája,
S a kisasszony maga sétál utána.*
[Még messzire kiáltja a gulyás[!]
Szívem János, terítsd le a subádat.

2. *S én a subát oda nem terítem,
Itt a csárda, behajtják az nyájamat.*
Szívem János, ne gondoljál te azzal,
S kiváltsa az öreganyám, ha mondom.]

* *

Tisza mellett nem jó lefekünni
Mer az árvíz ki tanál önteni
Az babámat el tanázza vinni
Keservesen meg fogom siratni.

* *

Mikor a betyárok világból kimúlnak
Gazdag kocsmárosok kódusbotra jutnak,
A cifra menyecskék mind lerongyolódnak.
Muzsikus cigányok hazaballaghatnak.

*

Ki ki a párjával

Darumadár gyere velem, [szállj előttem, daru, szállj!
Hulló csillag a szerelem, fáj a lelkem, nagyon fáj.
Vigy el innen napkeletre, darumadár engemet!
Nem tudok én itt maradni, mert a szívem megreped.

Isten veled vén eperfa! Boldogságom fejfája!
Hullasd, hullasd leveledet vándorlegény útjára.
Takarja be lábam nyomát hulló sárga leveled!
Ne hívogass, ne bólingass, mert a szívem megreped.]

*

Nem kell nekem selyem bársony takaró

(= A Sűrű csillag ritkán ragyog az égen
c. népdal utolsó versszaka):

Nem vagyok én úri családból való,
Nem kell nekem selyem-bársony takaró,
Leterítem, leterítem a subámat a földre,
Oda várom a babámat estére.

*

Fe - lül-ről fúj az ó - szi szél, zö - rög a fán a fa - le - vél.
7 U-gyan, ba-bám, ho - vá let - tél, már két es - te el nem jöt - tél.

*Addig innen rózsám el nem mégy
míg három szál gyertya el nem ég
A negyedik is már félig ég
De a szerelemből nem elég*

– Addig, rózsám innen nem mégy,
míg ez a gyertya el nem ég.
A másik is mindjárt elég,
a szerelem mégsem elég.

Kodály Zoltán gyűjtés, Nagykálló, 1928

*

Kürt (regény)²³

Tolnai lakodalmás (hangszeren)

*

Ne menj rózsám a tarlóra,
[Gyenge vagy még a sarlóra!
Ha elvágod kis kezedet,
Ki süt nekem lágy kenyeret?

Megyek rózsám a tarlóra,
Erős vagyok a sarlóra,
Nem vágom el a kezemet,
Sütök neked lágy kenyeret!]

*

Frigynek szent szekrénye,
*Mennyszágnak ajtaja:
Hajnali szép csillag*

²³ GÁRDONYI Géza, *A kürt*, Bp., Dante Kiadó, [1924].

Betegek gyógyítója,
Könyörögj értünk!"

(Hozsanna 199. ének, 10. vsz ; litániai ének)

*

Ida regénye

- Ave Maria [szerző megnevezése nélkül]
- Mendelssohn, Beethoven, Gounod, Bizet, Liszt Ferenc-re hivatkozás
- Millnerné zongorajátékának leírása

*Egek ékessége,
 Földnek dicsősége,
 magyarok asszonya...
 ... Mint pátronánkhoz,
 édesanyánkhoz, folyamodunk...*

*

Sárgarigó, sárgarigó most hullatja a tollát,
 [Kökényszemű barna leány siratja a babáját.
 /:Úgy siratja, úgy siratja, majd megreped a szíve.
 Tegnapelőtt volt egy hete, nem beszélhetett vele.:/

Felkötöm a rézsarkantyúm, én már innen elmegyek,
 Kökényszemű kisangyalom ,a jó Isten áldjon meg!
 /:Adjon az ég oly szeretőt, aki téged el is vesz,
 Mert azt, hogy én házasodom, Isten tudja, mikor lesz.]

[Bartók-rend – Sárga rigó most hullatja a tollát \(B 672b\)](http://systems.zti.hu/br/hu/browse/34/7181)
systems.zti.hu/br/hu/browse/34/7181

Bartók-rendi szám: B 672b

71 ⁸⁰ ~~590a~~ ~~547-c~~ Bartalus I
112. *valahol van var.* VII. 63. 5

V-7 SÁRGA RIGÓ MOST HULLATJA A TOLLÁT. *var. - 5.*

Léptetve.

Énekszó. Sár - ga ri - gó most hul - lat - ja a tol - lát,

Zongora. *sf*

Az én ró - zám most si - rat - ja ba - bá - ját.

Ugy si - rat - ja, majd meg - re - ped a szi - ve,

Szom - bat es - te nem be - szél - he - tett ve - le.

(Székely-Keresztúr.)

1000

mem.
672b
679b

Dallamvariánsok száma: 3

Sorzáro hangok: (VII) b

Székelykeresztúr (Udvarhely); Leltári szám: BR_07014; Publikáció: [Bartalus](#) I/11

*

Repülj fecském

(Az ének szövegét nem sikerült föllelnem,
ám egy OTKA jelentésben némi magyarázatra leltem):

[OTKA- 48442 kutatási zárójelentés
real.mtak.hu/11607/1/48442_ZJ1.pdf](https://real.mtak.hu/11607/1/48442_ZJ1.pdf)

„A népies műdalok esetében látszólag egyszerűbb a helyzet, hiszen már a magyar népzene-tudomány kezdeteinél a népdal és a népdalnak vélt népies műdal megkülönböztetése volt az egyik legfontosabb felismerés. A „Repülj, fecském, ablakára” kezdetű népies műdal dallamrajza alapján a XI. kötetbe való. A dalt, mely 1847-ben tűnt fel Szigligeti–Szerdahelyi „A csikós” című népszínművében, nagyszámú 19. századi publikációja alapján a korabeli népies magyar zene egyik jeles reprezentánsának tarthatjuk. Kedveltsége a 20. század első felében is töretlen a középosztály körében, illetőleg a városi cigányzenekarok gyakorlatában. Kodály azonban 1914-ben egy bukovinai paraszthege-dűstől egészen másként, hagyományos erdélyi hangszeres stílusban vette fonográfra, a vokális változatok szövegéről pedig gyűjtőfüzetében azt írta, hogy „igen sokan tudják öregek, repülj fecskémről [azonban] nem tudnak.”

*

*Két katica-bogár*²⁴

A menyasszony legkedvesebb nótája:

*Putnokon már kihajtották a nyáját
Katonának elvitték a rózsámat.
Megjött a nyáj, odamaradt a rózsám.
Jaj istenem, csak még egyszer láthatnám!*

*

A faluból kihajtották a nyáját²⁵
a faluból kihajtották a nyáját
elvitték a rózsámat katonának
megjött a nyáj odamaradt a babám
jaj istenem bár csak egyszer láthatnám

megkérem a tekintetes vármegyét
hallgassa meg egy szegény lány kérését
szegény vagyok azon kezdem panaszom
nincsen apám sem rokonom gyámolom

e jó legény volt szeretőm mindenem
gyámolomul őt rendelte istenem
azt feleli törvény tiltja nem szabad
az én rózsám katonának bent marad

²⁴ GÁRDONYI Géza, *Két katica-bogár*; Bp., Dante Kiadó, [1927?], 153.

²⁵ <https://www.szepi.hu/nota/nepdal/szoveg/Udvarhely.../Katonak/lista.htm>

az én rózsám katonának nem való
gyöngye legény leveti a szilaj ló
szilaj lónak fájdalmas a rúgása
ide hallik a rózsám zokogása

Tempo giusto ♩ = 152 - 158

1 Mar Me nyő- ből ki- haj- tot- ták a nyá- jat,

El- vit- ték a ró- zsá- mat ka- to- ná- nak:

Meg- jött a nyáj, o- da- ma- radt a ba- bám,

Jaj -is- te- nem, bár csak egy- szer lát- hat- nám.

*

András meg a kutyája

Leesett az pirosalma a fárúl:
El köll válni a kedves galambomtúl.
Hej de: minek varrtál neköm rózsám bő gatyát?
Ha jaz nevem katonának beírták

*

Ismerkedések

Üstér, aranyér, cifra ruháér,
Leányt el ne végy koszorújáér,
Inkább szeressed jámborságáér,
Előtted való szép járásáér.

Hubert Ildikó

